

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES

Токсонбаев Р.Н., Мустафа Карадаг

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ИНСАНДЫК САПАТЫНЫН
КАЛЫПТАНЫШЫНДА ТОЛЕРАНТТУУЛУКТУН МААНИСИ**

Токсонбаев Р.Н., Мустафа Карадаг

**ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТНЫХ
КАЧЕСТВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ**

R.N. Toksonbaev, Mustafa Karadag

**TOLERANCE IN FORMING PERSONAL QUALITY IN STUDENTS
OF INITIAL CLASSES**

УДК: 372.881.111.1

Макалада башталгыч класстардын окуучуларында толеранттуулук сапатын калыптандыруу керектиги боюнча мазмун жазылган. Толеранттуулук сапатын башталгыч класстын окуучуларында калыптандыруу менен адамдагы сүйүү, урматтоо сезимдерин, ынтымакта жашоого умтулуу, сабырдуулук, көтөрүмдүүлүк, чыдамкайлык, токтоолук, кечиримдүүлүк, өзүн-өзү башкара билүү, жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, чыр-чатак кырдаалынан чыга билүү ж.б. инсандык сапаттарды калыптандырууга болоору баса белгиленет.

Негизги сөздөр: толеранттуулук, толеранттуу инсан, башталгыч класс, инсандык сапат, тарбия.

В статье описывается роль и необходимость формирования толерантности у школьников начальных классов. Также дается в содержание, что формируя толерантность можно выявить качество человека как: любовь, уважение, жить в согласии, терпение, взаимное понимание, самостоятельность, самоуважение, найти решение в сложных ситуациях и т.д.

Ключевые слова: толерантность, толерантная личность, начальный класс, личностное качество, воспитание.

The article describes the role and necessity of tolerance formation among schoolchildren of primary classes. It is also given in the content that forming a tolerance can reveal the quality of a person as: love, respect, live in harmony, patience, mutual understanding, independence, self-esteem, find solutions in difficult situations and so on.

Key words: olerance, tolerant personality, primary class, personal quality, upbringing.

Толеранттуулукту калыптандыруунун негизги максаты – башталгыч класстын окуучуларында адамды сүйүү, урматтоо сезимдерин, ынтымакта жашоого умтулуу, сабырдуулук, көтөрүмдүүлүк, чыдамкайлык, токтоолук, кечиримдүүлүк, өзүн-өзү башкара билүү, жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү, чыр-чатак кырдаалынан чыга билүү ж.б. сапаттарды калыптандыруу болуп саналат.

Биз башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу дегенде толеранттуулук

жөнүндөгү түшүнүктөрдү жана толеранттуулук мамиленин коомдогу маанисин үйрөтүп, окуучуларда сабырдуулук, сылыктык, агрессиянын жоктугу ж.б. оң сапаттарды жана жүрүм-турум мотивдерин калыптандырууну жана сабырдуу, көтөрүмдүү жүрүм-турум көндүмдөрүнө ээ кылууну, аларды толеранттуу инсан катары калыптандырууну түшүнөбүз.

Инсандын толеранттуулугу төмөнкүлөрдө аныкталат:

1. Толеранттуулук сапаттар: көтөрүмдүүлүк, чыдамкайлык, сабырдуулук, токтоолук, боорукердик, түшүнүүчүлүк ж.б.

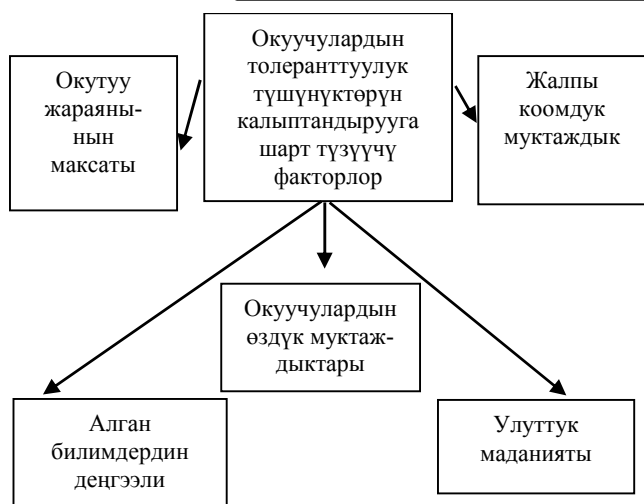
2. Толеранттуулук сезимдер: жоопкерчилик, милдет, парз, уят болуудан качуу, коркуу ж.б.

3. Толеранттуу жүрүм-турум: адамга жардам берүүгө умтулуу, жардам көрсөтүү, сылыктык, ак көңүлдүүлүк, бөтөн кайгына өз кайгысындай кабыл алуу ж.б.

Толеранттуулук сапат инсандын башка сапаттары (ыймандуулук, адептүүлүк, кичи пейилдүүлүк ж.б.) менен тыгыз байланышта болот. Толеранттуу жүрүм-турумдан адамдын адептүүлүгү көрүнөт. Мына ошондуктан адеп эрежелерине жана жүрүм-турум адаттарына үйрөтүү адамды толеранттуу болушуна алып келет. Өзүн токтоо кармоо үчүн инсандын эрктик сапаттары өнүккөн болушу зарыл. Ошондуктан толеранттуу инсанды калыптандыруу үчүн жаш муундарда толеранттуу багыттагы социалдык көндүмдөрдү калыптандыруу бөтөн улут өкүлдөрү менен бейпил жана ынтымакчылыкта жашоонун зарыл шарты болуп саналат.

Башталгыч класстын окуучуларын толеранттуулукту калыптандырууну натыйжалуу жүргүзүү үчүн алардын курактык, психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алуу толеранттуулукту калыптандырууну кандайча жүргүзүүнү, эмнелерди аткаруу керектигин аныктап алууга мүмкүндүк берет.

Толеранттуулук түшүнүктөрдү калыптандырууга таасир этүүчү факторлорду төмөнкү сүрөттөн байкоого болот [5].

Сүрөт 1. Толеранттуулук түшүнүктөрдү калыптандырууга таасир этүүчү факторлор.

Жогоруда айтылгандарга негизденип толеранттуулукту калыптандыруунун төмөнкүдөй компоненттери аныкталды, ал таблицада (1) чагылдырылды.

Таблица 1 -Толеранттуулукту калыптандыруунун компоненттери

Максат	Башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу
Милдеттер	Толеранттуулукка тарбиялоонун технологияларын, (методикаларын) иштеп чыгуу Элдик педагогикадагы таалим-тарбия салттарын толеранттуулукка калыптандырууда пайдалануу
Каражаттар	Макал-лакаптар, накыл сөздөр, жомоктор, каада-салттар, үрп-адаттар, ырым-жырымдар, оюндар
Жолдору	Класстык жана класстан тышкаркы тарбиялык иштер
Усулдары	Айтып берүү, аңгемелешүү, түшүндүрүү, талкуу, оюн технологиялары (ролдук оюндар ж.б.), кичи (мини) лекция, чакан топтордо иштөө.
Натыйжа	Башталгыч класстын окуучуларын толеранттуулукка калыптандыруу (толеранттык түшүнүктөрдү калыптандыруу). Көтөрүмдүүлүк, сабырдуулук, чыдамкайлык ж.б. сапаттарын калыптандыруу. Толеранттуу жүрүм-турум жасоого үйрөтүү, сүйлөшүүгө дилгирлик, сабырдуулук, адептик жүрүм-турумга көнүктүрүү.
Иштин натыйжасын текшерүү жолдору	Толеранттуулук түшүнүгүн чечмелеп берүү Бөтөн адамдардын жүрүм-турумунан толеранттуу жүрүм-турумду байкоо жана ажыратып биле алышы. Толеранттуулукту чагылдырган макалдарды тандап алуу жана чечмелей билүү. Толеранттуулукту сапатка көркөм тексттен жана күндөлүк турмуштан мисал келтире алуу. Толеранттуулук жана интолеранттуулук жүрүм-турум түшүнүктөрүн бири-биринен ажырата билүү.

Толеранттуулук жүрүм-турумдун сапаттары: жакшылык, мээримдүүлүк, токтоолук, көтөрүмдүүлүк, достук, мамиле адеби, инсандык түшүнүктөргө ээ болуу ж.б.

Биз байкагандай, башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулук сапаттарды калыптандыруу төмөнкүдөй нерселер менен байланышкан узакка созулган, татаал процесс:

- толеранттуулукка тарбиялоонун максатын аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун милдетин аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун мазмунун аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун божомолун (гипотезасын) аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун алынуучу натыйжаларын аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун принциптерин аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун чен-өлчөмүн аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун каражаттарын аныктоо;
- толеранттуулукка тарбиялоонун технологиясын аныктоо.

Мына ушулардан кийин гана аны ишке ашыруу процесси жүргүзүлөт. Аны ишке ашыруунун билим берүү жана тарбия берүү мекемелериндеги формалары:

- сабак;
- тарбиялык сааттар;
- ата-энелер менен болгон иштер;
- кечелер, жолугушуулар, викторина, ийрим ж.б. класстан жана мектептер тышкаркы тарбиялык жумуштар;
- коомдук пикирлер жана аларды анализдөө;
- маалымат каражаттары;
- чөйрөнүн таасири ж.б. [5].

Жаш муундарды инсан катары жетилтүүдө алардын ичинен окуу-тарбия процесстеринин ролу чоң. Окуу-тарбия процесси башталгыч билим берүүдө адамзат тарыхында жаратылган билимдердин тутумун өсүп келе жаткан жаш муундарга өткөрүп берүүнүн эң негизги формасы.

Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министирлиги тарабынан жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты, окуу программасы, окуу китептери, методикалык колдонмолор иштелип чыккан. Мамлекеттик билим берүү стандарты башталгыч билим берүүнүн мазмуну эгемендүү өлкөнүн саясий-экономикалык өнүгүү багыттарын чагылдырып турат.

Башталгыч билим берүүнүн программасы, окуу китептери жана окуу-тарбия процесси башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруунун негизги шарты болуп саналат.

Жалпыга орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартына ылайык башталгыч класстарда окутулуучу предметтер боюнча окумуштуу педагогдордун көп жылдык изилдөөлөрүнүн негизинде түзүлгөн окуу

китептер жылдан жылга оңдолуп, толукталып, өркүн-дөтүлүп басылып чыгууда.

Окуу китептерде башталгыч класстарда окутулуучу предметтердин мазмуну аныкталган. Башталгыч мектепте окуучулардын таанып-билүү мүмкүнчүлүгүнө ылайык Адеп, эне тил, математика, мекен таануу, көркөм өнөр, музыка, чет тили, дене тарбиясы предметтери окутулат.

Аталган сабактарды окуп үйрөнүү аркылуу башталгыч мектеп окуучулары:

- сабаттуулукка үйрөнөт, математикалык ой жүгүртүүнүн негизин өздөштүрүшөт;
- коомду жана айлана-чөйрөнү илимий негизде таанып билүүгө үйрөнөт;
- өз ден-соолугуна кам көрүүгө жана кырсыктан сактанууга көнүктүрөт;
- өз алдынча ой жүгүртүүгө, проблеманы чечүүгө, логикалык ой жүгүртүүгө үйрөнөт.

Башталгыч класстарда окутулуучу предметтер боюнча түзүлгөн окуу китептер башталгыч мектеп окуучуларынын курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык түзүлүп, алардын өз алдынча окуп үйрөнүү, таанып-билүү жана окурмандык ишмердүүлүгүн калыптандырууну көздөйт.

Окуучулардан программалык материалдарды өздөштүрүүдө окууга кызыгуу, окуу ишмердүүлүгүнө ээ болуу жана окуу материалын түшүнүү ж.б. талап кылынат.

Башталгыч билим берүүгө коюлган милдеттерди чечүү, окуу-тарбия процессин жогорку деңгээлде ишке ашыруу көбүнчө мугалимдин педагогикалык чеберчилигине байланыштуу болот.

Балдарды китепке кызыктыруу, текст менен иштөөгө үйрөтүү, тапшырмалардын маңызын түшүнүп иштөөгө үйрөтүү, социалдаштыруу, чечкиндүүлүккө, өз алдынчалыкка тарбиялоо, турмушка даярдоо мугалимдин негизги максаты болууга тийиш.

Башталгыч класстын окуучулары педагогдун жетекчилигинде кандай билимдерди алып, кандай көндүмдөргө ээ болуп жана кандай билгичтиктерди үйрөнүп жаткандыгына, ошондой эле окуучу кандай түшүнүктөрдүн айланасында ой жүгүрткөндүгүнө жараша анын тарбиясынын мазмуну аныкталып, ошого жараша окуучулардын эмоционалдык жана эрктик сапаттары, керектөөлөрү, ой жүгүртүүлөрү жана жүрүм-турум адаттары калыптанат.

Окуу-тарбия процессинде башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруунун шарттарынын бири – башталгыч мектептин окуу китептеринин мазмуну. Окуу китеби баланын күн сайын колдонуучу руханий гүл азыгы, бул куракта бала китепке кызыгат жана андагы жазылгандарга чын ниетинен ишенет.

Башталгыч класстардын окуучуларына арналган «Алиппе», «Кыргыз тили», «Адеп», «Адабий окуу», «Мекен таануу» ж.б. окуу китептеринде элдик педагогиканын каражаттары киргизилгендигин билебиз.

Аталган окуу китептеринин окуу жана тарбия процессинде башталгыч класстын окуучуларында

толеранттуулукту калыптандырууда колдонуу мүмкүнчүлүгүн талдоого алдык.

Алардагы педагогикалык акыл-насааттарда элдин улуулугу, эл менен гана бирге болуунун зарылдыгы, жетим-жесирлерге, алсыздарга карата кайрымдуулук адамдын жакшы сапаты экендиги, ынтымак – ырыстын башаты болору, өмүрдү маңыздуу жашоо менен өткөрүү, бир келген өмүрдө бирөөлөрдүн көңүлүн калтырбоо керектиги, топуктуулук, сабырдуулук бактылуу күндөргө алып келерлиги, тамак-ашты орду менен жеген ден соолукка пайда келтирерлиги, кең пейилдүү болуу акыр түбү адамга кейиш алып келбештиги айтылат» [4, 219-220].

Окуу китептери биздин изилдөөлөр боюнча башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруунун (толеранттуулук түшүнүгү, мотиви, жүрүм-турум адаттары, көндүмдөрү ж.б.) шарты болуп саналары белгилүү болду.

Башталгыч класста окуучуларды толеранттуулукка тарбиялоодо элдик педагогиканын материалдарын пайдалануу үчүн биз ошол элдик педагогиканы изилдей турган илим болуп саналган этнопедагогиканын негизги багыттарын мугалимдерге жеткиришибиз керек. Ага Н.Г.Волков төмөнкүлөрдү сунуш кылат:

- «элдин негизги педагогикалык түшүнүктөрү (багуу, кароо, тарбиялоо, өзүн-өзү тарбиялоо, кайра тарбиялоо, устатчылык, үйрөтүү, адаттандыруу);
- *бала – тарбиялоонун объекти жана субъекти катары* (бир тууганчылык, жетимчилик, теңтушчулук, досчулук, бөтөн балдар, балдар чөйрөсү);
- *тарбиялоонун функциялары* (эмгекке даярдоо, мүнөздүн моралдык-эрктик белгилерин калыптоо, акыл-эсти өнүктүрүү, ден соолукка кам көрүү, сулуулукту сүйүүгө үйрөнүү);
- *тарбиялоонун факторлору* (жаратылыш, оюндар, сөз, баарлашуу, салт, иш, тиричилик, искусство, дин, мисал-үлгү (инсан-символдор, окуя-символдор, идея-символдор);
- *тарбиялоонун методдору* (ишендирүү, үлгү тутуу, буйруу, түшүндүрүү, кайра үйрөтүү жана көнүктүрүү, каалоо жана алкоо, жалынып-жалбаруу, ант, өтүнүү, кенеш, белги берүү, жактыруу, кубаттоо, зекүү, жактырбай кароо, алдоо, керээз, ишеним, осуят, убада, өкүнүү, үгүт-насаат, тыюу, коркутуу, каргыш, тилдөө, жазалоо, келтектөө);
- *тарбиялоонун каражаттары* (оюн ырлары, бат-айтмалар, жаңылмачтар, макалдар, ылакаптар, табышмактар, эпостор, жомоктор, уламыштар, легендалар, мифтер ж.б.);
- *тарбиялоонун уюштурулушу* (балдардын жана жаштардын эмгек биримдиктери, жаштар майрамдары, жалпы элдик майрамдар)» [3, 10-11].

Мына ушуларды билүү жана үйрөнүү менен мугалим этнопедагогикалык компетенттүүлүккө ээ болуп, аны ишке ашыруунун технологияларын изилдей баштайт. Ал эми жогорудагыдай нерселерди билбөө, же алардын өзгөчөлүктөрүн ажырата албай калуу мугалимдин сабактарынын этнопедагогикалык маңызын төмөндөтүп жиберет.

Жогоруда айтылган теориялык жана методологиялык идеялар элдик педагогикадагы толеранттуулук идеяларды пайдаланып башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандырууга негиз түзөөрү айкындалды.

Адабияттар:

1. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби [Текст] / А.Акматалиев. - Б.: 1992. - 224- б.
2. Алимбеков, А. Формирование у будущих учителей готовности к эстетическому воспитанию младших школьников на прогрессивных традициях народной педагогики

(На материале педвузов Киргизии): [Текст] / А.Алимбеков: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01. - М.: 1990. - С. 25.

3. Волков, Г.Н. Этнопедагогика. [Текст]: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. / Г.Н. Волков. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - С. 176.
4. Муратов, А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы. [Текст] / А.Муратов. - Б.: «Гулар», 2011. - С. 604.
5. Миталипов К.М. Элдик педагогиканын негизинде башталгыч класстын окуучуларында толеранттуулукту калыптандыруу. [Текст] / К.М.Миталипов: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01. - Б.: 2011. - С. 161.

Рецензент: к.пед.н. Тагаева Г.С.